

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1417

Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 868

Kitap Adı: Nihâyet Mertebeleri ve Tevhidin Hakikati -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'ye Göre-

Book Title (English): Final Stages and the Truth of Tawheed -According to Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî-

ISBN: 978-625-6123-21-2

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786256123212

Yazar | Author: Kâni AYVAZ

orcid.org/0000-0001-6197-2485

Editör | Editor: Aydın KUDAT

orcid.org/0000-0002-8153-8181

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 258

Yayın Tarihi | Publication Date: Ekim | October 2024

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRHX9 | İslami mistisizm (Tasavvuf) | Islamic mysticism (Sufism)

BISAC: REL062000 | İslam - Tasavvuf | Islam - Sufi

THEMA: HRQC5 | İslami yaşam ve uygulama | Islamic life and practice

LC: BP189 | Tasavvuf. Mistiklik. Dervişler | Sufism. Mysticism. Dervishes.

Atf Bilgisi | Cite as: Ayvaz, Kâni. *Nihâyet Mertebeleri ve Tevhidin Hakikati -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'ye Göre-* – Ankara: Fecr Yayınları, 2024.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

http://www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Nihâyet Mertebeleri ve Tevhidin Hakikati

-Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'ye Göre-

Kâni AYVAZ

Ankara 2024

Yazar Hakkında | About the Author

Kâni AYVAZ

Yazar, 1970 yılında Trabzon Akçaabat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Akçaabat'ta yükseköğrenimini Kayseri, Erciyes üniversitesi ilahiyat fakültesinde tamamladı. Tasavvuf alanında Erciyes üniversitesinde yüksek lisansını ve doktora eğitimini de Ankara üniversitesinde tamamladı. Uzun yıllar öğretmenlik görevinde bulundu. Halen din öğretimi genel müdürlüğünde AR-GE Daire başkanlığında çalışmalarda bulunmaktadır. Yazar üç çocuk sahibi olup İngilizce ve Arapça bilmektedir.

Kâni AYVAZ

The author was born in 1970 in Akçaabat, Trabzon. He completed his primary and secondary education in Akçaabat and his higher education at Kayseri Erciyes University, Faculty of Theology. He completed his master's degree in Sufism at Erciyes University; He also completed his doctorate education at Ankara University. He worked as a teacher for many years. He is currently working at the R&D Department in the General Directorate of Religious Education. The author has three children and speaks English and Arabic.

İthaf

Genç yaşta ahirete irtihal eden ve ikizim gibi kabul ettiğim,
16 yaşında iken ayrıldığım ve bir ömür yalnızlığını çektiğim
rahmetli ve sevgili abim Âdem'e, saygıdeğer babam ve anneme,
kardeşlerime ve hayatımda iletişimimde bulunduğum istisnasız
herkese dua ve ithaflarımla...

Kitap Hakkında

Nihâyet Mertebeleri ve Tevhîdin Hakikati -Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'ye Göre-

Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin nesebin-den olduğu için Ensârî; Herat'da doğduğu için de Herevî mahlasıyla meşhur olan bir mutasavvıftır. Herevî, döneminin Hanbelî mezhebi-nin öne çıkan âlim ve savunucularından kabul edilmekle birlikte, İslam tarihinde, özellikle tasavvuf tarihinde özellikle tasavvufî felsefe-nin yanı sıra tasavvuf usûlünün oluşması, ıstılahlarının teşekkülü ve anlam zenginliği kazanmasında katkısı olan âlimlerdendir. Bu anlamda Herevî, kendi dönemine ve sonraki dönemlerde oluşan tasavvufî oluşuma, özellikle tasavvufun felsefî boyutuna yeni bir anlayış kazandırmıştır. Sadece tasavvuf tarihinde değil, hadis, tefsir gibi temel İslam bilimlerinde de önemli isimler arasında sayılan Herevî, vahdet nazariyesiyle meşhur olan İbnü'l-Arabî öncesi usûl, eser ve nazariyatı itibarıyla etkili olan Ekberî Ekolün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Çalışmaları tasavvuf sahasında yoğunlaşmış, tasavvuf tarihinde hâller ve makâmlar konusuna belli bir çerçeve kazandırmıştır. Nihâî makâmlar, tevhîdin hakikati, varlık ve varoluş gibi birçok konu onun eserlerinde ve usûlünde zemin bulmuş, yeni bir anlam ve seviye kazanmıştır.

Herevî'nin tevhîde bakışı, Nihâyet makâmları ve tevhîdin hakikati konusuna odaklanan bu çalışma, öncelikle tevhîd, tevhîdin çeşitleri ve tevhîdin tekâmülü konularının detaylı izahlarından oluşmaktadır. Herevî, Nihâî makâmları Kur'an'dan âyetlerle delillendirmiş; bunları çoğunlukla üçlü tasnifler şeklinde, daha somut ifade etmek gerekirse 'avâm', 'havâs', 'hâssü'l-havâs' hâlleri olmak üzere üç farklı durumda izah etmiştir. Tevhîd, vahdet, hakikat ve Nihâyet makâmlarına getirdiği yeni ve özgün bakış açısıyla kendi dönemi başta olmak üzere genel tasavvuf tarihi ve günümüz irfanı için iz bırakan büyük mutasavvıflarından kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Herevî; Tevhîd; Hakikat; Vahdet; Nihâyet makâmları.

About the Book

Final Stages and the Truth of Tawheed

-According to Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî-

Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî received the title of “Ansari” because he was descended from Abu Ayyub al-Ansari; He is also a mystic whose title of “Herevî” is famous because he was born in Herat. Herevî is considered one of the important Hanbali scholars and advocates of his time and he is one of the scholars who contributed to the formation of the Sûfi method, the formation of its terms and the enrichment of meaning, especially in the history of Sûfism as well as in the history of Islam. In this sense, Herevî brought a new understanding to the mystical formation that was formed in his own period and in the following periods, and especially to the philosophical dimension of Sûfism. Herevî, who is considered among the important names not only in the history of Sûfism but also in basic Islamic sciences such as hadith and tafsir, contributed to the emergence of the ‘Akbari School’ with his method, work and theory before Ibn al-Arabi, who was famous for his ‘Unity Theory’. He gave a significant place to Sûfism in his works and gave a great framework to the subject of states and maqams in the history of Sûfism. Many subjects such as the ultimate maqams, the truth of tawhid and existence found ground in his works and method and gained a new meaning and level.

This study, which focuses on Herevî’s view of Tawhid, its ultimate ranks and the truth of tawhid, primarily consists of more detailed explanations of tawhid, types of Tawhid and the evolution of Tawhid. Herevî has proved the final stations with verses from the Qur’an and explained them in three different situations as ‘common people’, ‘avâm’, ‘havâs’, ‘hâssü'l-havâs’. He is accepted as one of the great mystics of his time, the history of Sûfism and today’s wisdom, with his new perspectives on the subjects of Tawhid, Unity, Truth and the Ultimate levels.

Keywords: Herevî; Tawhid; Truth; Unity; the Ultimate levels.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
ÖN SÖZ	13
GİRİŞ	17
1. Araştırmanın Problemi ve Konusu	17
2. Araştırmanın Amacı	22
3. Araştırmanın Önemi	22
4. Kuramsal Çerçeve	26
4.1. Kavramlar ve Terimler	31
5. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Kaynakları	46

BİRİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'DE TEVHÎD VE HAKİKAT	49
1. Herevî'de Tevhidin Dereceleri ve Çeşitleri	49
1.1. Tevhîdin Dereceleri	52
1.1.1. Tevhîdin Birinci Derecesi: Avâmın Tevhîdi	52
1.1.2. Tevhîdin İkinci Derecesi: Havâssın Tevhîdi	53
1.1.3. Tevhîdin Üçüncü Derecesi: Hâssü'l-Havass'ın Tevhîdi	54
1.2. Tevhîd Çeşitleri	70
1.2.1. Fiilî Tevhîd	70
1.2.2. Kusûdî Tevhîd	74
1.2.3. Şühûdî Tevhîd	74
1.2.4. Vücûdî Tevhîd	76
2. Herevî'de Hakikatin Dereceleri	80
2.1. Hakikatin Birinci Derecesi: Avâmın Hakikati	82
2.2. Hakikatin İkinci Derecesi: Havâssın Hakikati	82
2.3. Hakikatin Üçüncü Derecesi: Hâssü'l-Havass'ın Hakikati	83

İKİNCİ BÖLÜM

HEREVÎ'DE NİHÂYET MAKÂMLARI	85
2.1. Mârifet	87
2.1.1. İlim-Mârifet Ayrımı	97
2.1.2. Avâmın Mârifeti	102
2.1.3. Havâssın Mârifeti	104
2.1.4. Hâssü'l-Havâssın Mârifeti	106
2.2. Fenâ	111
2.2.1. Avâmın Fenâsı	117

2.2.2. Havâssın Fenâsı -----	118
2.2.3. Hâssü'l-Havâssın Fenâsı -----	119
2.3. Bekâ-----	127
2.3.1. Avâmın Bekâsı -----	131
2.3.2. Havâssın Bekâsı -----	133
2.3.3. Hâssü'l-Havâssın Bekâsı -----	134
2.4. Tahkîk-----	137
2.4.1. Avâmın Tahkîki -----	145
2.4.2. Havâssın Tahkîki-----	146
2.4.3. Hâssü'l-Havâssın Tahkîki-----	147
2.5. Telbîs -----	150
2.5.1. Avâmın Telbîsi-----	154
2.5.2. Havâssın Telbîsi -----	154
2.5.3. Hâssü'l-Havâssın Telbîsi -----	157
2.6. Vücûd-----	162
2.6.1. Avâmın Vücûdu -----	164
2.6.2. Havâssın Vücûdu -----	166
2.6.3. Hâssü'l-Havâssın Vücûdu -----	167
2.7. Tecrîd-----	172
2.7.1. Avâmın Tecrîdi -----	177
2.7.2. Havâssın Tecridi -----	177
2.7.3. Hâssü'l-Havâssın Tecrîdi -----	178
2.8. Tefrîd -----	180
2.8.1. Avâmın Tefrîdi-----	184
2.8.2. Havâssın Tefrîdi-----	184
2.8.3. Hâssü'l-Havâssın Tefrîdi-----	185
2.8.4. Tecrîd - Tefrîd Ayrımı -----	191
2.9. Cem'-----	193
2.9.1. Avâmın Cem'i -----	200
2.9.2. Havâssın Cem'i -----	201
2.9.3. Hâssü'l-Havâssın Cem'i -----	202
2.10. Nihayet Makâmı Olarak Tevhîd -----	210
2.10.1. Avâmın Tevhîdi -----	221
2.10.2. Havâssın Tevhîdi-----	222
2.10.3. Hâssü'l-Havâssın Tevhîdi-----	223
SONUÇ -----	233
KAYNAKÇA -----	241
DİZİN -----	251

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
akt.	: Aktaran
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn
Bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
mad.	: Maddesi
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) nesebinden olması hasebiyle Ensârî; Herat'ta doğması sebebiyle de Herevî mahlasıyla meşhur mutasavvıftır. Künyesi, Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî'dir. Devrinin önemli Hanbelî âlimlerinden ve bu mezhebin savunucularından kabul edilmektedir. Tasavvuf tarihinde bilhassa tasavvuf ıstılahlarının teşekkül sürecinde ve bu ilim dalına ait ıstılahın anlam zenginliği kazanmasında önde gelen isimlerden biridir. Dolayısıyla Herevî'nin, kendi dönemi ve sonrasındaki tasavvufî ıstılahın oluşumuna, yeni bir anlayış ve derinlik kazandırdığı ifade edilebilir.

Herevî'nin hayatında, "mürşidim" dediği Ebû'l-Hasen el-Harakânî'nin (ö. 425/1033) çok önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Herevî tasavvufî eğitimini onun yanında tamamladığını zikrederek Harakânî'yi saygı ve sitayişle anmaktadır. Herevî, kendi dönemindeki sosyal, siyasî, itikadî çatışma ve gelişmelerden de etkilenmiş, döneminin güncel hadiselerine duyarsız kalmamış, zamanın elverdiği imkânlar ve mükteşebatı nispetinde meselelere imâl-i fikirde bulunmuştur.

Herevî telif ettiği eserlerle sadece kendi dönemine değil, aynı zamanda sonraki nesillere de bir usûl bırakmıştır. Edebî yönünü kelâm, hadis ve tefsir gibi temel İslam bilimleri mükteşebatıyla güçlendirdiği görülmektedir. Eserleriyle farklı kültür ve coğrafyalarda da etkilidir. Sadece tasavvuf ilminde değil, hadis, tefsir gibi temel İslam bilimleri alanında da önemli simalardan biri olarak kabul edilmektedir. Sonraki dönemlerde Herevî'den etkilenmiş birçok mutasavvıf mevcuttur. Bu açıdan Herevî'nin, vahdet-i vücûd nazariyesiyle meşhur İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) ve Ekberîye'ye tesirinden de bahsedilebilir.

Tasavvuf tarihinde hâller ve makâmalar konusuna büyük ölçüde onun eserleri bir çerçeve kazandırmıştır. Nihâi makâmalar,

tevhîdin hakikati, tevhîd, varlık ve varoluş gibi konuların yeni bir anlam ve seviye kazanmasına vesile olmuştur. Herevî'nin getirdiği bu yeniliklere rağmen, eserleri ve görüşlerine dair çalışmaların yeterli düzeyde olduğu söylenemez.

Herevî üzerine Fransız araştırmacı Serge de Laugier de Beaurecueil (1917-2005), Abdülhay Habîbî (1910-1984) ve Muhammed Server Mevlâyî, Herevî'nin metinlerinin anlaşılmasında emeği geçen Tahsin Yazıcı'nın (1922-2002) önemli katkıları vardır. *Menâzil* ve tasavvuf mertebeleri üzerine yaptığı çalışmalarla Abdurrezzak Tek Herevî'nin *Menâzil* adlı eserinin altyapısını oluşturan *Sad Meydân* üzerine M. Nedim Tan araştırmalar yapmıştır. Yapılan çalışmalar daha çok genel bir Herevî anlayışı, hayatı, görüşleri ve eserleri üzerinedir. Bu çalışmada üzerinde durduğumuz, odaklandığımız, irdelediğimiz konu “nihâyet” makâmlardır.

Herevî'nin nihâyet makâmları ve tevhîdin hakikati konusundaki fikirlerine odaklanan bu çalışmada, öncelikle hakikat, tevhîdin hakikati, tevhîd, tevhîdin çeşitleri ve nihâyetinde tekâmül konuları ele alınacaktır. Herevî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgilere, kolaylıkla ulaşılabildiği için araştırmanın kapsamına dâhil edilmemiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde tevhîd, tevhîdin hakikati ve tevhîd çeşitleriyle hakikat bilgisine yer verilecektir. Herevî'ye göre tevhîd, nihâyet makâmları arasında son makâm kabul edilmektedir. Konunun ehemmiyeti açısından tevhîdin hakikati yaklaşımına, özellikle de Herevî'nin bu husustaki görüşlerine yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise nihâyet makâmları ele alınacak, Herevî'nin konu hakkındaki görüşleri ortaya konulacaktır.

Araştırmada öncelikle Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin *Menâzili's-sâ'irîn* adlı eserine başvurulmuştur. Çalışmanın sınırlılığı açısından birçok şarihden ziyade, ele alınan konunun içeriğine göre ilgili yerlerde, bu esere şerh yazan İbn Kayyim el-Cevziye'nin (ö. 751/1350) *Medârici's-sâlikîn* adlı eserinden de yarar-

lanılmıştır. Herevî'yi daha çok vahdet ve tevhîd açısından şerh eden Ekberî ekole temel oluşturan Tilimsânî'nin (ö. 690/1291) *Şerhu Menâzilü's-sâ'irîn ile'l-Hakki'l-mübîn* eserinden ve diğer *Menâzil* şerhlerinden de faydalanılmıştır.

Araştırmada emeklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Cahid Haksever'e, tez konusunu belirlemede yardımcı olan hocam Prof. Dr. Mustafa Çakmaklıoğlu'na, tez çalışmama destek olan hocam Prof. Dr. Celal Türer'e teşekkürlerimi arz ederim. Keza, tez sürecinde tercüme çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Aydın Kudat'a, tez okuma çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen Dr. Dilek Torun'a, Dr. Ahmet Vural'a, Dr. Hakan Kızıltepe'ye, Dr. Talat Olgun'a, Hüseyin Kaya'ya, Ahmet Polat'a, Meryem Cemile Arslan'a, Zeynep Olgun'a, Din Öğretim Genel Müdürlüğünde başta AR-GE daire başkanım sayın Uğur Tecir'e ve tüm daire ve genel müdürlük görevlilerine ayrıca burada isimlerini zikredemediğim emeği geçen diğer saygıdeğer arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Kâni AYVAZ
Ankara 2024